

формування вміння володіти своїми почуттями (приймати, допускати, та виявляти їх адекватно соціальному середовищу), забезпечувати життєдіяльність та реалізацію інтересів дітей відповідно до їх особистісних потреб та здібностей.

Л і т е р а т у р а :

1. *Євтух М. Б., Сердюк О. П.* Соціальна педагогіка. – К.: МАУП, 2002. – 232 с.
2. *Мукомел С. А.* Формування духовних цінностей старшокласників в умовах соціально-виховуючого середовища. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Луганськ, 2005. – 20 с.
3. *Баева И. А.* Психологическая безопасность образовательной среды: технологические основы и технологии создания. – Автореф. дис. ... докт. психол. наук. – СПб., 2002.
4. Вибрані питання соціальної педагогіки. / Б. Єржакова. – Дрогобич: Вимір, 2003.
5. *Орлов Ю. М.* Восхождение к индивидуальности. – М.: Просвещение, 1991.
6. *Шацький С. Т.* Семья и школа // Педагогические сочинения. – М.: Просвещение, 1964. – Т. 3. – 503 с.

Шоробура І. М.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ЗМІН У ШКІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ ЗА НАВЧАЛЬНИМИ ПРОГРАМАМИ 1954 Р

А н н о т а ц и я

В статтє рассматривается вопрос развития системы школьного географического образования в Украине. Анализируются изменения в школьных географических курсах за учебными программами 1954 года. Рассматриваются вопросы усовершенствования школьного географического образования этого периода.

Повернення дослідників до розгляду попереднього розвитку освіти є закономірним проявом двох основних тенденцій, що певною мірою можуть бути простежені на кожному етапі її еволюції: це, по-перше, прагнення знайти у минулому витоки провідних педагогічних ідей сучасності й, по-друге, необхідність перегляду та переоцінки у світлі даних сучасної науки тих концепцій і теорій, що раніше відкидалися як помилкові.

Особистісно орієнтована педагогіка ХХІ ст. потребує переосмислення і творчого використання педагогічної спадщини різних історичних епох і цивілізацій. У ретроспективному аналізі, узагальненні і впровадженні історичного досвіду розвитку освіти й виховання закладено значний потенціал для осмислення сучасних шляхів становлення й розвитку національної системи освіти. Вивчення педагогічних явищ в історико-педагогічному вимірі дає можливість зрозуміти закономірності їхнього поступального розвитку, простежити обумовленість та взаємозв'язки із соціально-

культурними, економічними та іншими процесами розвитку суспільства, адекватно оцінити сучасний стан педагогічного процесу і спрогнозувати його подальший розвиток.

Розгляду історії шкільної географічної освіти присвячено праці авторів, які вивчали цей феномен у контексті історико-педагогічної науки (В. Корнєєв, Л. Круглик, Л. Мельниченко, А. Сиротенко та ін.). У статтях Л. Мельничук подано особливості викладання географії в школах України в 1900 – 1960 роки. Проте на сьогодні немає ретроспективного аналізу змін у шкільних навчальних програмах географічних курсів.

Мета даної статті – проаналізувати зміни у шкільній географічній освіті за навчальними програмами 1954 року.

В ці роки виходить журнал для вчителів “Географія в школі”. Періодичне видання покращує викладання географії в школах України. Збільшилася кількість географічної літератури на допомогу вчителям: хрестоматій, довідників, книг про мандрівників та окремі країни. Це давало педагогам можливість підібрати до уроку необхідний матеріал. Вивчення географії в нових умовах значно підвищило її статус, рівень фізико-географічних та соціально-економічних знань учнів. Проте у школах, як і раніше, не вистачало географічних посібників, методичних розробок.

У повоєнні роки основними завданнями школи було забезпечення неперервності освіти, створення умов для повноцінного навчання, приведення структури і змісту підготовки спеціалістів у відповідність до потреб суспільства. Новими ідеями, на яких базувалася робота школи, було уникнення ранньої спеціалізації, пріоритет загальноосвітніх предметів, політехнізація навчання.

У 50-ті рр. відбулися певні зміни у структурі шкільної географічної освіти. Географію починали вивчати з 4 класу, де на її вивчення відводилось 1-2 години. Це був пропедевтичний курс, який знайомив учнів з основними географічними поняттями. В 5 класі на вивчення фізичної географії відводилось вже 3 години, а не 2, як раніше. В 6 та 7 класах географія (курси “Географія частин світу”, “Географія СРСР”) вивчалась по 2 години на тиждень. У 8 класі (2-3 години на тиждень) викладали економічну географію зарубіжних країн. Закінчувався курс вивченням економічної географії СРСР у 9 класі (2-3 години на тиждень). Одночасно у школі викладалось і природознавство, навчальний матеріал якого включав і деякі географічні знання. Природознавство вивчалось, як і географія, з 4 по 9 клас (2 години на тиждень) [5].

У програмі середньої школи (1954 р.), за редакцією І. Токаревич, наголошувалось, що викладання географії має на меті дати учням певне коло географічних знань і озброїти їх практичними вміннями і навиками, сприяти формуванню в школярів матеріалістичного світогляду і виховувати їх у душі

радянського патріотизму і дружби народів. Воно повинно відповідати завданням політехнічного навчання, забезпечити учням деяку підготовку до їх майбутньої практичної діяльності і сприяти створенню умов для підготовки тих, що закінчують середню школу, до вільного вибору професії.

Разом із суто предметними завданнями, такими, як ознайомлення учнів з об'єктами і явищами географічного середовища, розуміння ними взаємозв'язків, що існують між окремими фізико-географічними явищами, між природою і суспільством, формуванню в них умінь орієнтуватися і проводити вимірювальні роботи на місцевості, працювати з картографічним матеріалом, користуватися приладами (термометром, барометром, флюгером, дощоміром), складати і читати графіки, рисунки, діаграми, спостерігати й описувати природні об'єкти і явища, значна увага приділялась виховним завданням шкільної географії. Як і інші предмети радянської школи, географія повинна була формувати комуністичний світогляд, що базувався на розумінні учнями корінних відмінностей в господарстві та політичному ладі СРСР і країн народної демократії, з одного боку, і капіталістичних країн, – з другого, виховувати в учнів почуття національної гордості і любові до соціалістичної Батьківщини, збуджувати свідомий і творчий інтерес до комуністичного будівництва. Ознайомлення з прикладами діяльності кращих людей нашої Батьківщини (відважних мандрівників, учених-географів, героїв праці) мало сприяти вихованню в учнів морально-вольових рис характеру (активності, рішучості, витримки, вміння переборювати труднощі), любові і поваги до праці. Слід було звертати увагу учнів і на роль радянських людей у перетворенні нашої Батьківщини, на досягнення радянської науки і техніки у використанні природних багатств. З курсу географії СРСР учні мали набути знання про невичерпні природні багатства своєї Батьківщини, про народи Радянського Союзу і їх братню співдружність, про успіхи розвитку соціалістичного господарства і культури. Курс економічної географії зарубіжних країн повинен був відіграти важливу роль у вихованні пролетарського інтернаціоналізму, в душі поваги до великих і малих народів, які відстоюють свою політичну і економічну незалежність.

Програма містила нові елементи змісту курсів 5 і 6 класів. У початковому курсі фізичної географії в 5 класі учні мали ознайомлюватись з предметом фізичної географії. На конкретних прикладах подорожей М. Пржевальського і роботи дрейфуючої станції “Північний полюс” їм давались уявлення про шляхи нагромадження географічних знань [1].

Значна увага, як і у попередніх програмах, приділялась практичним навичкам учнів. Вони спостерігали за станом погоди та зміною висоти сонця, оволодівали основними принципами зображення місцевості на рисунку, просторового розміщення основних географічних об'єктів на карті, умовного позначення різних форм поверхні суші, материкових вод та океанів, встановлювали залежність напрямку течії рік від

рельєфу місцевості тощо. Програмою пропонувалось проведення з учнями значної кількості спеціальних практичних занять, де, наприклад, відбувалось ознайомлення з основними видами гірських порід та продуктами їх руйнування. У процесі вивчення курсів економічної географії СРСР і економічної географії зарубіжних країн передбачалися практичні роботи з аналізу і складання цифрових таблиць, діаграм, графіків і схем виробничих зв'язків, з креслення схем і картосхем великих промислових і транспортних вузлів з зазначенням вантажопотоків. На уроках учні мали працювати з фізичними та політичними картами, складати елементарні фізико-географічні описи окремих територій. У старших класах учні повинні були опанувати, крім фізичної карти, ще й карти ґрунтів, рослинності, кліматичну, політико-адміністративну та ін.

Частина таких занять проводилась у вигляді екскурсій, де учні розглядали, наприклад, розміщення порід у відслоненнях, спостерігали результати дії зовнішніх сил на поверхню навколишньої місцевості, збирали колекцію місцевих гірських порід. Програма чітко регламентувала мінімум таких екскурсій. У 5 класі повинно було бути проведено мінімум дві екскурсії: перша – ознайомлення з поверхнею і водами найближчого оточення школи і друга – спостереження за діяльністю зовнішніх сил і ознайомлення з типовим ландшафтом тієї природної зони, в якій знаходиться дана школа. У 6 класі в кінці навчального року передбачалося провести комплексну екскурсію в природу, на якій учні ознайомлюються з будовою рельєфу, особливістю вод і рослинністю своєї місцевості. У 7 класі слід було провести екскурсію з вивчення місцевої ріки (або найближчої водойми) і екскурсію на одне з підприємств свого району. У 8 класі планувалось дві екскурсії (на електростанцію і на провідне підприємство свого міста або району). Матеріали, зібрані в процесі тривалих спостережень, а також на екскурсіях, рекомендувалось опрацьовувати, зберігати і в подальшому використовувати на уроках.

Курс географії СРСР у 7 класі, як і раніше, передбачав загальний і порайонний фізико-географічний огляд СРСР з короткою характеристикою господарства. Структура і зміст програми 1954 р. для 8-9 класів також не відрізнялися від програм попередніх років [1].

У старших класах виступала явно ідеологічна спрямованість курсу. Так, автори програми серед найважливіших завдань визначали необхідність розкриття у доступній для учнів 9 класу формі суті корінних відмінностей суспільно-економічного ладу народно-демократичних і капіталістичних країн, нерівномірності розвитку капіталістичних країн, загальної кризи капіталістичної системи, поділу політичних сил на два основні табори: імперіалістичний, антидемократичний, з одного боку, і демократичний, антиімперіалістичний, – з другого. Вивчення курсу економічної географії зарубіжних країн мало допомогти учням зрозуміти незмірні переваги со-

ціалістичної системи господарства перед капіталістичною. У процесі вивчення країн народної демократії треба було розкрити суть демократичних перетворень у цих країнах і показати значення їх для забезпечення національної незалежності і успішного розвитку країн народної демократії по шляху до соціалізму. В економіко-географічній характеристиці великих імперіалістичних країн проявлялися ступінь економічного розвитку тієї або іншої країни, умови життя трудящих і їх важке матеріальне становище в результаті капіталістичної експлуатації. Учні також діставали відомості про колоніальні країни, їх економічну і політичну залежність від найбільших імперіалістичних країн, а також про могутнє піднесення визвольного руху серед колоніальних народів, що свідчить про неминучість краху колоніальної системи імперіалізму.

З методичної точки зору програма пропонувала вчителю подавати матеріал у яскравій і образній формі, використовуючи особисті враження, уривки з художньої і науково-популярної літератури, періодичну пресу, картини, діапозитиви, кінофільми, ілюстрації з книг і журналів, а також місцевий географічний матеріал, зібраний у процесі краєзнавчої роботи.

У програмі наголошувалося на ролі позакласної роботи через краєзнавчу роботу, опрацювання матеріалів екскурсій, моделювання, географічних гуртків, вечорів та ін., що мало сприяти підвищенню якості, розширенню і поглибленню географічних знань, умінь і навиків, збуджувати творчу ініціативу учнів, а в подальшому допомагати їм у виборі професії [4, 123].

Нові навчальні плани вимагали нових підручників, які невдовзі з'явилися в школах. Так, у 4 класі почала використовуватися "Книга для читання з природознавства" М. Скаткіна, де в доступній формі подавався природничий матеріал, розглядалися і загальні географічні питання. Географія у 5 класі вивчалася за підручником "Фізична географія" Заславського, у 6 класі – "Географія частин світу" П. Счастнева, у 7 класі – "Географія СРСР" К. Строева, у 8 класі – "Економічна географія зарубіжних країн" І. Мамаєва, у 9 класі – "Економічна географія СРСР" М. Лялькова [2; 3]. Підручники були написані доступною мовою, подавався цікавий географічний матеріал. У підручниках з фізичної географії широко використовувалися карти, графічні зображення, ілюстрації природних явищ. У підручниках з економічної географії подавалися цифрові таблиці, діаграми, графіки та схеми виробничих зв'язків, картосхеми великих промислових і транспортних вузлів з зазначенням вантажопотоків. Ці підручники мали і систему запитань для повторення вивченого матеріалу. Порівнюючи їх з попередніми підручниками з географії, бачимо більшу систематизованість у викладі програмового матеріалу, широке використання принципу науковості у поданні географічних термінів, проте в текстах не завжди спостерігаємо зв'язок географічних явищ та процесів з сучасним життям.

У методиці навчання увага звертається на використання активних методів навчання, підвищення наукового-теоретичного та методичного рівня вчителів, подолання формалізму у вивченні географії. Остаточо формується зміст і структура шкільної географічної освіти радянського зразка. Видаються нові навчальні плани і програми, які сприяють створенню нових підручників (автори М. Скаткін, Заславський, П. Счастнєв, К. Строев, І. Мамаєв, М. Ляліков). Значна увага приділяється охороні природи, тому екологічні проблеми додаються до змісту всіх шкільних географічних курсів.

Проте цей етап характеризується поступовим зростанням політизації змісту шкільної географічної освіти. Програми та підручники того часу відрізняються ідеологічними ярликами і стереотипами. Зростає тенденція до їх перевантаження цифрами і статистичними оглядами галузей господарства, зменшення ролі фізичної географії.

Отже, викладання географії за новими навчальними програмами сприяло удосконаленню географічного змісту, покращенню навчально-методичного забезпечення дисципліни. На нашу думку, ретроспективний аналіз розвитку географічної освіти допомагає зважено підходити до сучасних тенденцій шкільної освіти.

Л і т е р а т у р а :

1. Географія в школі: Методичний збірник. – Випуск II. – К.: Рад. школа, 1950. – 24 с.
2. *Ляликов Н. И.* Экономическая география СССР. Учебник для 9-го класса средней школы. – М.: Учпедгиз, 1957. – 341 с.
3. *Мамаев И. И.* Экономическая география зарубежных стран. Учебник для 8 класса средней школы / Под ред. Кутафьева. Изд. 2-е. – М.: Учпедгиз, 1957. – 167 с.
4. Програми початкової школи. – Київ: Радянська школа, 1945. – 152 с.
5. Програми середньої школи. Географія / Під ред. Токаревського. – К.: Рад. школа, 1954. – 80 с.

Алєйкіна В. В.

ВАСИЛЬ БІДНОВ (1874 – 1935) ЯК ІСТОРИК ОСВІТИ

А н н о т а ц и я

В статъе рассматриваются основные направления деятельности В. А. Беднова как историка образования. Анализируются историко-педагогические работы ученого и обосновывается их значение для современности.